

Szóró Ilona: A műkedvelő tevékenység közösségformáló szerepe az olvasókörokbén

A 20. század első felében, a nagy kiterjedésű agrárvidékeken jelentős számban működő olvasókörok fontos szerepet játszottak a helyi közösség megszervezésében, összetartásában. Sokrétű feladatot vállaltak a kisvárosokban, falvakban és a tanyavilágban élők kulturális igényeinek, törekvéseinek szolgálatában, a művelődés, a társas szabadidő eltöltés feltételeinek biztosításában. Az egyesületek tevékenységének fontos területét képezte az amatőr művészeti tevékenység. Az olvasókörokbén köszönhetően a városszéli telepek, a kisközségek vagy a külterületek lakói is viszonylag rendszeresen láthattak színpadi előadásokat, részt vehettek műsoros esteken, népzenei programokon, néptáncbemutatókon. A külterületen, a tanyavilágban a művészeti élményhez való hozzájárítás egyetlen lehetőségét az egyesületi rendezvények kínálták (Simándi 1947:750–731).

A közös művelődésnek és szórakozásnak fontos közösségépítő, szocializációs hatása volt. Ennek szervezésére a helyi lakosság által létrehozott társadalmi egyesületek, az olvasókörok biztosították a legalkalmasabb keretet, amelyek a családi, baráti körnél szélesebb, nyitottabb, ugyanakkor formalizáltabb, a közéleti szervezeteknél, intézményeknél személyesebb és rugalmasabb, a kocsma és a piac jelentette közösségi térnél közvetlenebb, bensőségebb és szolidárisabb társas kapcsolatokat kínáltak (Kovalcsik 2003:585).

Az egyesületek programjai meghatározó társadalmi eseménynek számítottak, általában nagy érdeklődés mutatkozott irántuk. Az amatőr művészeti tevékenység, a műkedvelő színjátszás a falusi, tanyai társadalomban kedvelt és elismert tevékenység volt. Egy-egy rendezvény rendszerint az egyesület egész tagságát mozgósította. Az olvasókörokbén olyan emberek is vállalkoztak a nyilvános fellépésre, akik a közszerepléstől más területen inkább visszahúzódtak, mert megvolt bennük a művelődés igénye, az alkotó munka szándéka, az erős közösségi szellem. Akik nem szerepeltek a produkciókban, a szervezéssel, a technikai feltételek megteremtésével járultak hozzá az esemény lebonyolításához. A kulturális programok azonban nemcsak az egyesületi tagságnak és a családtagoknak szóltak, azokon általában a környék egész lakossága részt vett (Ambrus 2001:167; Koszorús 2001:64).

Így az egyesületek amatőr művészeti tevékenysége szélesebb körben is befolyást gyakorolt a térségben élők kulturális szokásainak alakulására, a művelődés iránti igény felkeltésére és kielégítésére, a rendezvényeken résztvevők (szereplők és nézők) személyes és közösségi kompetenciáinak fejlesztésére. Az amatőr művészeti életnek nagy jelentősége volt az értelmi képességek megerősítése és gyakorlása terén, a kreativitás felélesztésében, a tanulni tanulás, a figyelemösszpontosítás, innovatív, problémamegoldó gondolkodás kialakításában, a kooperációkészség és a toleráns szemlélet szélesítésében. Az aktív szabadidős tevékenységnek a személyiségfejlődés szempontjából fontos rekreációs, pszichohigiéniai funkciója is volt. Oldotta a munka, a közélet és a családi viszonyok terén keletkező diszharmóniát, stresszt. Alkalmat nyújtott az alkotó vágy kielésére, a tehetség megmutatására, az egyéni önmegvalósításra, sikerélmény szerzésére (Durkó 1999:90–93).

Gyakorlatilag valamennyi olvasóköriben folyt valamilyen amatőr művészeti tevékenység. A nagyobb taglétszámú egyesületeknél, vagy ahol a tagság, a vezetőség nagyobb hangsúlyt helyezett erre, többféle műkedvelő csoport is működött: amatőr színjátszók, énekkar, zenekar, néptáncscsoport. Az amatőr művészeti tevékenységben való részvétel erősítette az együttműködési, az alkalmazkodási készséget, magabiztos fellépést kölcsönözött, fejlesztette a kapcsolatteremtő és kommunikációs képességet. Segítette az önképzést, a kezdeményező és vállalkozókészség kibontakozását, erősítette a kulturális tudatosságot. Mindez, az élet más területein, a gazdaságban és a közéleti tevékenység során, a sikeres munkavégzés és az aktív állampolgári lét szempontjából is meghatározó szerepet játszott (Dombi 2009:9–10; Szöllősy Vágó 1994:69).

A körök kulturális tevékenységének jelentős nevelő és közösségformáló hatása volt. Az egyesületi rendezvények fontos szerepet játszottak a lakosság összefogásában, mozgósításában. A közös fellépés, áldozatvállalás, a közösen megélt siker erősítette a társadalmi kapcsolatokat, a helyi közösség identitást. Az amatőr művészeti tevékenység fontosságát jelezte, hogy még a háborús évek alatt, amikor az anyagi nehézségek, a hatósági korlátozások és a katonai behívások nagymértékben megnehezítették a kisközösségek életét, az olvasóköri rendszeresen szerveztek műsoros rendezvényeket. A II. világháború után, az országot ért súlyos pusztítások ellenére, a legtöbb egyesület valamilyen rendezvénnyel, amatőr művészeti bemutatóval indította újra a működését, hogy ismét összefogják és aktivizálják a háborús sokkhatás nyomán visszahúzódó lakosságot (Bárdos 2001:89–90; Beck 1985:248).

Az amatőr művészeti tevékenység nagy jelentőségű volt azoknak a társadalmi csoportoknak, mindenekelőtt a nőknek és a fiataloknak a közösségi életében, akik a paraszti társadalom tradicionális szokásai miatt más területen csak korlátozott lehetőségeket kaptak az önkifejezés, a véleményformálás, a nyilvános szereplés tekintetében. A 20. század első felében a gazdaságban vagy a közéletben elsősorban a családfőeknek, a felnőtt férfiaknak volt komoly befolyása. Az egyesületi rendezvények fontos lépést jelentettek a nők és a fiatalok társadalmi integrálásában. Az olvasóköri jelentette otthonos és biztonságos közösségi tér, a kulturális programokon való szabad részvétel lehetővé tette számukra is a közösség előtti megnyilvánulást, képességeik bemutatását, személyes kapcsolatrendszerük szélesítését, új kommunikációs rutinok elsajátítását. Az ilyen alkalmak, különösen a zártabb falusi, tanyai környezetben jelentős szerepet játszottak a fiatalok ismerkedésében, a párvalasztásban (Piróth 1999:80–82; Kovalcsik 2003:585).

Az olvasóköri kulturális tevékenységének fontos részét képezték a különböző műkedvelő színelőadások. A darabok színpadra állítása meghatározó eseménye volt a résztvevők személyes

életének, és az egyesületek számára is emlékezetes, ünnepi pillanatot jelentett. Ezért még az egyre népszerűbbé váló mozi sem szorította háttérbe az amatőr színjátszást (Kovalcsik 2003:596–597).

A darabok kiválasztásánál arra törekedtek, hogy a környék lakosságának kevésbé iskolázott része is értse és követni tudja a történeteket, ugyanakkor az iskolázottabbak számára is szórakoztató legyen az előadás. Fontos szempont volt az is, hogy a darab tartalmazzon olyan egyszerű tanulságokat, melyek a helyi közösség normáit erősítik. Az egyesületek által bemutatott darabok köre a korszak hivatásos színtársulatai által is játszott népszínművekből, daljátékokból, operettekől és magasabb irodalmi színvonalat képviselő színpadi művekből állt (Nagy 1975:399–400).

A népszínművek közül leggyakrabban talán Szigligeti Ede Liliomfi, Csikós, Cigány, Csepreghy Ferenc Sárga csikó, Piros bugyelláris, Tóth Ede A falu rossza, Géczi István A gyimesi vadvirág, Pap János Tépett rózsa, Csike Károly Legényfurfang című darabját játszották. Sok olvasóköri előadást Kisfaludy Károly A kérők, Gárdonyi Géza Annuska, A bor, Petőfi Sándor János vitéz, Fazekas Mihály Lúdas Matyi, Mikszáth Kálmán A Noszty fiú esete Tóth Marival, Móricz Zsigmond Sári bíró, Heltai Jenő A néma levente, Zilahy Lajos Érik a búzakalász, Az Ökör, Herczeg Ferenc A Gyurkovics-lányok című művét. Több egyesületben is műsorra került Molière A fősvény vagy Kodolányi János Földindulás című drámája. A teljes színdarabok mellett előadtak rövid jeleneteket, életképeket, dramatizált verseket, balladákat is. A bemutatott darabok általában zenés színművek voltak, vagy ha nem, akkor is gyakran zenei aláfestéssel, zenei betétekkel, dalokkal tették szórakoztatóbbá az előadásokat (Beck 1985:248; Király 1997:119).

A kulturális hatóságok igyekeztek ellenőrzést gyakorolni az olvasóköri játszott darabokkal kapcsolatban. Minden év végén le kellett adni a helyi népművelési szerveknek (az Iskolánkívüli Népművelési Bizottságnak, majd a II. világháború után a Szabadművelődési Felügyelőségnek), hogy mit játszottak az egyesületek. Ha nem ismertebb műről, vagy valamelyik nyomtatásban kiadott népszínmű gyűjteményben szereplő darabról volt szó, a jelentéshez részletes tartalomleírást is mellékelni kellett. Amennyiben az egyesület belépődíjat kívánt szedni az előadáson, előzetes engedélyre volt szükség. A nyomtatásban megjelent művek bemutatásakor az engedélyt a helyi közigazgatási hatóság adta ki. Amatőr szerző műve esetén a szöveggönyvet a helyi népművelési szervek közvetítésével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium illetékes ügyosztálya hagyta jóvá (Katona 1941:52).

A színdarabok bemutatása a gazdálkodás időbeosztásához igazodott. Az előadásokat a téli és kora tavaszi időszakra tervezték, amikor kevesebb volt a mezőgazdasági munka, és az egyesületi tagok jobban ráérték a szerepek betanulására és a rendezvény előkészítésére. A bemutatókat általában valamilyen ünnepre időzítették (karácsony, újév, vízkereszt, március 15., húsvét), vagy más egyesületi rendezvénnyel, évfordulóval kötötték össze (Bárdos 2001:90–91).

A darabok betanítására, megrendezésére az egyesületek leggyakrabban a helyi tanítót kérték fel. Más esetekben a plébános, illetve valamilyen olvasottabb, a színjátszás terén jobb érzékkel rendelkező iparos vagy gazda irányította a próbákat. Sok egyesületben akadt olyan személy, akinek az átlagosnál nagyobb tehetsége és türelme volt az ilyen feladatokhoz. A szerepek kiosztása egymás ismeretében általában nem volt nehéz feladat. Néhány problémával azonban a rendezőnek meg kellett birkóznia. A népszínművek leegyszerűsített karaktereire minden egyesületnél könnyen lehetett alkalmas személyt találni, a szövegtanulás és a közönség előtti szereplés azonban nem ment mindenkinek. A negatív szerepekre nem szívesen vállalkoztak az

emberek, attól tartottak, hogy később ezzel ugratják majd őket. A darabbeli szerelmespárok esetében, gyakran győzködni kellett a lányos szülőket, akik a gyerekük jó híre miatt aggódtak (Beck 1985:399–401; Nagy 1975:400–401).

A darabokat rendszerint sok szereplővel, 20–30 fővel adták elő. Ez a megoldás lehetővé tette, hogy mindenki, aki szeretett volna, részt vehessen az előadásokban. Így, egyrészt nem volt felesleges versengés, féltékenység, másrészt, még a visszahúzódnóbbakat is be lehetett vonni a játékba, kisebb szerepekben, a barátok, barátnők kedvéért. A nagyobb létszám révén egy-egy mellékszereplő esetleges kiesése nem veszélyeztette az előadást. Néhány soros szövegét könnyen átvehette más, aki ismerte a darabot. Alig volt olyan fiatal, aki, legalább egy darabban ne játszott volna. Ennek nyomán, sok család vált közvetlenül is érintetté a bemutatókban, ami fokozta az érdeklődést. Az előadás az egyesület, a helyi lakosság közös ügyévé vált (Koszorús 2001:63–64).

Általában csak egy szöveggönyv állt rendelkezésre. Mivel sokszorosítási lehetőség nem volt, a résztvevők kiírták maguknak a szerepüket. Eközben is tanulták és értelmezték a szöveget, és lehetőség nyílt az otthoni gyakorlásra. A felkészülés rendszerint 2 hét (4–6 alkalom) olvasópróbával kezdődött, amit 2–3 hét játékpórá követett. A rendező gyakran előjátszott a félszegebb szereplőknek, hogy szerinte hogyan kellene alakítani a karaktert. A próbák este 6–7 órától 10–11 óráig tartottak. A szereplők mindig igyekeztek a lehető legalaposabban felkészülni, hiszen az előadáson a rokonok, ismerősök, az egész környék lakossága előtt kellett játszaniuk (Nagy 1975:400–401).

A díszletek és a jelmezek az egyesület közös munkájával készültek. Ebben azok a tagok is részt vettek, akik nem akartak szerepelni az előadáson. A ruhák, jelmezek egy része kikerült otthonról, a szükséges átalakításokat az asszonyok, lányok ügyesen elvégezték. A kellékeket a kör tagjaitól gyűjtötték össze, vagy szükség esetén a helyi kovács, vagy bognár segítségével készítették, a frizura, a smink kialakításánál gyakran a borbély közreműködését kérték. Néhány fontosabb ünnepi előadás, vagy többször egymás után eljátszott darab esetében előfordult, hogy a jelmezeket, egyes kellékeket városi jelmezkölcsönözőből szereztek be, hogy a darabok még szebb kiállításúak legyenek (Juhász 1978:168).

Az előadás során a sűgő szerepét általában a rendező töltötte be, aki a legjobban ismerte a darabot. A rendező munkáját a legtöbb helyen egy mindenes asszisztens (ügyelő) segítette, aki odafigyelt a technikai részletekre, a díszletek és kellékek elhelyezésére, a szereplők színpadra lépésére. A főpróbát, az előadás előtti este vagy az előadás délutánján tartották. Erre a legközelebbi rokonok kaptak meghívót, akik belépő nélkül végignézhették a darabot. Ennek ellenére a legtöbben ott voltak, és jegyet váltottak a hivatalos bemutatón is. Az olvasóköri csoportok gyakran tartottak ingyenes házi előadásokat a környék iskolásai számára. Egy-egy darabot általában 1–2 alkalommal játszottak el az olvasókörben. Az egymással jó kapcsolatban álló egyesületek gyakran szerveztek csere-előadásokat, kölcsönösen eljátszották a darabjaikat a másik olvasókörben is. Így a színjátszó csoportok idegen közönség előtt is bemutatkozhattak, és a nézők is új arcokkal, új darabokkal találkozhattak (Nagy 1975:401–403).

Az előadásokon általában érkezési sorrendben foglaltak helyet a nézők az előkészített székeken, padokon. Az első sort a meghívott vendégeknek (a települési vezetőknek, a szomszédos egyesületek képviselőinek stb.) tartották fenn. A szereplők jutalma a közönség tapsán kívül egy vacsora volt, amit az bemutató után közösen a színpadon fogyasztottak el. Műsoros bemutatók esetén, ha az egyesületi székházban volt italmérés, azt az előadás végéig zárva tartották, ezzel is biztosítva a közönség kultúrált magatartását. A színdarabokat gyakran táncos rendezvény követte.

A legtöbb helyen azonban az volt a szokás, hogy a táncmulatságon csak az vehetett részt, aki végignézte a műsort is (Greguss 1997:68).

Az olvasókörokben több helyen működtek állandó énekkarok, tánccsoportok, vagy zenekarok. Ezek rendszeresen felléptek az egyesületi rendezvényeken, vagy önálló műsor keretében, vagy kísérőprogramként. Az egyesületekben működő zenekarok, kórusok és táncegyüttesek a szélesebb nyilvánosság előtt is megmutathatták a képességeiket. A kisebb településeken a központi ünnepségeken általában az olvasóköri együttesek adták a műsort. Évi rendszerességgel tartottak különböző községi, városi versenyeket, amatőr művészeti bemutatókat. A győztesek jutalma a nagyobb, országos fesztiválokra való szereplés lehetősége volt. Az ének, a tánc minden olvasókör életéhez hozzátartozott. Ahol nem volt állandó együttes, ott is alkalmanként összeálltak zenélni, énekelni a tagok. A népdal, a népzene jelen volt az egyesületek szinte minden rendezvényén. A népművelési tanfolyamok záróvizsgáit, az olvasóköri ünnepségeket, évfordulókat, egyéb társas összejöveteleket énekkarok, tánccsoportok közreműködése kísérte. A népzenei programok mellett időnként klasszikus műveket bemutató zenei és dalesteket is rendeztek (Stifterné Szent 200:31-39).

Az amatőr művészeti tevékenységnek, a színpadi előadásoknak, irodalmi esteknek, népdal és néptánc bemutatóknak különösen nagy volt a jelentősége a nemzeti kisebbségek életében. A közösségi művelődés a kisebbségi léthelyzetben meghatározó nyelv- és kultúraápoló szerepet játszott, és a fiatalok bevonása révén kiemelten fontos identitásmegőrző funkciót töltött be. Az I. világháború után a határokon túlra került, majd a II. világháború után ismét elszakított országrészek közül különösen a Délvidéken voltak nagy hagyományai az olvasóköri műkedvelő tevékenységnek. Gyakran tartottak amatőr művészeti bemutatókat Erdélyben és a Felvidéken is, de ott ezek szervezése elsősorban az iskolákhoz vagy más kulturális intézményekhez kötődött. A játszott darabok és az előadás sajátosságai általában ugyanazok voltak, mint a magyarországi egyesületi bemutatók esetében (Faragó 2007:17-18; Ambrus 2005:101-102).

A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek körében is gyakran került sor amatőr művészeti bemutatókra. A nemzetiségi olvasókörök részben a magyar egyesületek által is játszott darabok közül választottak. Ezeknek volt legkönnyebb megszerezni a szövegkönyvét, és ezekre kapták meg leggyorsabban a bemutatói engedélyt. A német, a délszláv, a szlovák és a román kisebbség körében azonban több olyan tehetséges tanító és plébános is akadt, aki maga írt darabot az amatőr színjátszók számára. Egy-egy anyanyelvű színmű általában végigjárta az adott nemzetiség szinte valamennyi egyesületét. Az olvasókörök kölcsönadták egymásnak a szövegkönyvet, és még tanácsal is ellátták a másik egyesületet, hogy minél sikeresebb legyen a bemutató. A vegyes lakosságú településeken a magyar és kisebbségi szerzők műveit mindkét nyelven megtanulták, és egymást követő napon, nemzetiségi nyelven és magyarul is előadták. Ez egyszerre erősítette a kisebbségi nyelvi, kulturális identitást és a szélesebb települési közösséghez való tartozást (Szinkovics 1969:13).

A műkedvelő tevékenység a kulturális és szocializációs hatások mellett, számottevő anyagi vonatkozásokkal is járt. A bemutatott darabok a belépőjegyek révén fontos bevételi forrást jelentettek az egyesületeknek. Egy-egy előadást esetenként 300-400 fizető néző is megtekintett, ami, még alacsony jegyárak esetén is komoly összeget hozott. A műsorok bevételét az olvasókör céljaira, általában kulturális kiadásokra, újabb rendezvények előkészítésére vagy a könyvtár gyarapítására fordították (Berza 1954:21; Jobbáné Szabó 1999:480).

Az előadások megrendezése ugyanakkor jelentős költségekkel járt. A szükséges engedélyek kiváltása, a vigalmi adó, a jogdíjak kifizetése, az italmérési illeték, a rendőrségi és tűzoltósági díj, illetve a felszerelés és a jelmezek kölcsönzése, a zene biztosítása nagy anyagi ráfordítást igényelt az egyesületek részéről. Az olvasókörok vezetősége, de a helyzetet jól ismerő városi, megyei népművelési tisztviselők is többször felvetették, hogy az amatőr művészeti tevékenységet sújtó közterheket (adókat, illetékeket) mérsékelni kellene. A műsoros esteket nem szabad azonos elbírálás alá venni a bállokkal, táncmulatságokkal, mert azok célja nem csak a „vigadozás”, hanem a művelődés, az igényes szórakozás, a közösségi érzés erősítése is. Ezen a téren azonban a korszak végéig nem történt számottevő változás (Kecskés 1947:28–29).

A II. világháború után, a hatalom kommunista kisajátításával egyidőben egyre nagyobb politikai nyomás nehezedett az amatőr művészeti tevékenységre. Fokozatosan megszűnt az önállóság, a szabad műsorválasztás lehetősége. Az állami szervek mind nagyobb mértékben beleszóltak, hogy milyen műsorok kerülhetnek előadásra. A giccs, az „olcsó kispolgári ízlés” elleni harc ürügyén a hatóságok egyre jobban korlátozták az olvasókörok műkedvelő tevékenységét. A bemutatók engedélyezésének megtagadása nagy csapást jelentett az egyesületekre. Megszűnt a korábban leginkább kedvelt és legtöbb embert megmozgató közösségi tevékenység. Ráadásul az olvasókörok jelentős bevételtől estek el, ami megnehezítette napi működésük fenntartását is (Köteles 1990:93).

Az 1940-es évek végén az olvasóköroket feloszlatták. Ezzel az agrártársadalom körében megszűnt az autonóm művészeti tevékenység. Megritkultak, átpolitizálódtak a vidéki népesség számára elérhető művelődési, szórakozási lehetőségek. A kommunista párt és a központi kulturális intézmények által szervezett művészeti bemutatók gyakran inkább propaganda szerepet töltek be. Megszűnt az amatőr művészeti tevékenységet korábban jellemző otthonos közeg és öntevékeny aktivitás, amely addig nagy hatást gyakorolt a helyi közösségek összetartására, az egyesületi tagság egyéni és társas kompetenciáinak fejlesztésére (Szuha 1994:360–361).

Az olvasókörokben folyó amatőr művészeti tevékenység jelentős szerepet játszott a vidéki agrártársadalomban a művelődés iránti igény felkeltésében, a kulturális javakhoz való hozzájutásban, a színvonalas szórakozás lehetőségének biztosításában. Az egyesületeknek köszönhetően a városközpontoktól távol, a külső kerületekben, a falvakban vagy a tanyavilágban élő emberek is rendszeres résztvevői lehettek különböző kulturális rendezvényeknek. Az előadások komoly hatással voltak a közreműködők készségeinek fejlődésére, a nyilvános szereplés, a szóbeli önkifejezés biztonságának növekedésére, a kooperációs készség és a tolerancia érvényesülésére, de nagy befolyást gyakoroltak a közönség ízlésének, viselkedéskultúrájának formálására is. A széleskörű együttműködéssel, közös erőfeszítéssel létrehozott produkciók jelentős hatást gyakoroltak a helyi közösség belső viszonyainak alakulására, az összetartástudat erősödésére.

Felhasznált irodalom

AMBRUS Vilmos (2001): A falusi amatőr színjátszás megközelítési lehetőségei. In: AMBRUS Vilmos – PÉTER Krisztina – RAFFAI Judit (szerk.): Folytatás. Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvan éves Voigt Vilmos professzort. [Artes Populares 18.] ELTE, Budapest,

159-170. p.

BÁRDOS István (2001): Az Esztergom-belvárosi Olvasókör és Gazdakör Egyesület története. Esztergom Városi Gazdakör Egyesület, Esztergom.

BECK Zoltán (1985): Köri élet Orosháza külterületén. In: TÓTH József (szerk.): Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza Város Tanácsa, Orosháza, 239-313. p.

BERZA László (1954): Tanyai könyvtárak helyzete. In: Könyvtáros, 10. szám, 21-24. p.

DOMBI Ildikó (2009): Közösségi művészetek társadalmi hasznossága. SZÍN, 4. szám, 8-12. p.

DURKÓ Mátyás (1999): Andragógia: A felnőttnevelés és közművelődés új útjai. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.

FARAGÓ Árpád (2007): Nem sírt ásunk, hanem fundamentumot. Vajdasági magyar Művelődési Intézet, Zenta.

GREGUSS Máté (1997): A Pusztakutasi Olvasó Egylet és Vásárhelykutas, mint tanyakörzetnek a története. In: BAKK TAKÁCS Sára: Hazulról haza. Székelyudvarhelyről – Székkutasra. Inforpress, Székelyudvarhely, 36-79. p.

JOBÁNÉ SZABÓ Enikő (1999): Adalékok a szegedi és a Szeged környéki olvasókörökhöz. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Historica, 2. szám, 461-494. p.

JUHÁSZ Antal (1978): Sándorfalva története és népelete. Sándorfalva Nagyközség Tanácsa, Sándorfalva.

KECSKÉS János (1947): Mit kóstál egy előadás? In: Új Szántás, 1. szám, 28-29. p.

KIRÁLY István (1998): Balmazújvárosi krónika. A második világháborútól a mil레centenáriumig. Csokonai Kiadó, Balmazújváros.

KOSZORÚS Oszkár (2001): Cinkusról, iskolánkról. Pergamen Nyomda, Orosháza.

KÖTELES Lajos (1990): A népművelési rendszer átalakítása és a helyi társadalmi-politikai viszonyok néhány összefüggése a Délkelet-Alföldön (1948-49). In: Alföldi társadalom, 1. szám, 83-97. p.

NAGY Gyula (1975): Parasztélet a vásárhelyi pusztán. [A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4.] Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba.

PIRÓTH István (1999): A nők szerepe a helyi társadalom önszerveződő folyamataiban. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): Hagyományos női szerepek. Magyar Néprajzi Társaság – Szociális és családügyi Minisztérium, Budapest, 75-86. p.

SIMÁNDI Béla (1947): Tanai olvasókörök. In: Új Szántás, 12. szám, 750-751. p.

STIFNERNÉ SZENTI Csilla (2000): A Sóshalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885-1995. Norma Nyomda, Hódmezővásárhely.

SZINKOVICS Márta (1969): A szabadművelődési korszak Baranyában. In: SZINKOVICS Márta (szerk.): Baranyai helytörténetírás – 1968. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1-34. p.

SZÖLLŐSI VÁGÓ László (1994): Népünkkel, népünkért: a szabadkai Népkör krónikája: 1872–1992. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka.

SZUHAY Péter (1994): A magyarországi parasztság életmódjának változása 1945-től napjainkig. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 32. szám, 345–371. p.